

حاشیه نشینی و چالش‌های فراروی آن

فاطمه زارعی

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، قزوین، ایران.

سمیه آهنی

کارشناس ارشد شهرسازی گرایش برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین.

سپیده احمدی

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، قزوین، ایران.

ویراستار: مهندس کیوان زارعی

سر شناسه: زارعی، فاطمه، ۱۳۶۸

عنوان و نام پدیدآور: حاشیه نشینی و چالش های فرا روی آن / فاطمه زارعی، سمیه آهنی، سیده احمدی

مشخصات نشر: اردبیل: محقق اردبیلی، ۱۳۹۳

مشخصات ظاهری: ۹۸ ص

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۴-۱۰۷-۱

وضعیت فهرست نویسی: قیید

یادداشت: کتابنامه

موضوع: حومه نشینی و حاشیه نشینی

موضوع: حاشیه نشینی و حاشیه نشینی - ایران - مستند

موضوع: حومه ها - ایران

شناسه افزوده: آهنی، سمیه، ۱۳۶۸

شناسه افزوده: احمدی، سیده، ۱۳۶۹

شناسه افزوده: زارعی، کیوان، ویراستار

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ح ۳۵۱/ز HT

رده بندی دیویی: ۲۰۱

شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۱۵۰۲۶

نام کتاب: حاشیه نشینی و چالش های فرا روی آن

تألیف: فاطمه زارعی - سمیه آهنی - سیده احمدی

ناشر: انتشارات محقق اردبیلی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی چاپ و صحافی: شیران نگار

بهاء: ۶۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۴-۱۰۷-۱

آدرس: اردبیل - سه راه دانش بازار معطری طبقه فوقانی پلاک ۸ تلفن ۳۳۲۴۰۰۸۱

مقدمه

اسکان کم درآمدی‌های شهری، بویژه در شهرهای بزرگ ایران از جمله پیچیده‌ترین مسائلی است که به دلایلی چون نادیده انگاشتن در طرحهای توسعه شهری، از یاد رفتن بخش وسیعی از ساکنان شهر و در نتیجه غفلت از هر گونه چاره‌اندیشی و پیشین‌نگری برای آن ابتدا و در سالهای دهه ۴۰ و ۵۰ به صورت حاشیه‌نشینی، آلونک‌نشینی و زاغه‌نشینی در حاشیه یا درون شهرها نمود پیدا کرد؛ ساخت مسکن یک شبه با مصالح بی‌دوام بر زمین غیر و در اراضیست و مسالهدار ساده‌ترین راه حل مشکل مسکن از سوی کم‌درآمدترین و حاشیه‌ای‌ترین اقشار مهاجرین روستایی به شهرهای بزرگ بود. با پیروزی انقلاب و فروپاشی هر گونه نظارت بر زمین و مسکن در سالهای آغازین این الگو گسترش یافت. از نیمه دوم دهه پنجاه کانونهای زیستی مستقری در فاصله ۱۵ تا ۲۵ کیلومتری پایتخت پا به عرصه وجود گذاشتند که تغییری اساسی در نظام اسکان کم‌درآمدها محسوب شده و رفته رفته ضمن تثبیت و رسمی شدن به الگویی جدید از سکونت بدل شدند الگویی که از دهه پنجاه تا کنون تداوم داشته و مرتباً در حال گسترش است؛

حاشیه‌نشینی، پیامدهای توسعه ناهمسو و بدریخت در نظام شهرنشینی است. بیش از ۵۰ درصد از جمعیت جهان در شهرها سکونت دارند فضاهایی منطقه‌ای که بستری گسترده از ساختارهای خرد و کلان ارتباطی، تعارضات اجتماعی و خشونت‌های سازمان یافته را ترسیم می‌نماید. بسیاری از مسائل اجتماعی-اقتصادی و سیاسی در کشورهای در حال توسعه ناشی از رشد و گسترش بدریخت نظامها و فضاهای شهرنشینی بوده است.

بیشتر مردمی که در شهرهای جهان سوم زندگی می‌کنند از عهده تهیه یک خانه یا آپارتمان متعارف برنمی‌آیند. آنها سرپناهی در مناطق غیر مجاز و غیرقانونی می‌خرند، می‌سازند یا اجاره می‌کنند. این مناطق، نواحی دارای معماری رسمی و قانونی را در احاطه خود داشته و پیوسته به نواحی دورتر از مراکز شهری گسترش می‌یابند. بسیاری

از اعمال این مردم در ارتباط با سرپناهشان، کارشان و حتی غذا و آبی که مصرف می کنند و خدمات پزشکی که از آن بهره می برند ناقض قوانین و مقررات است.

با حاشیه نشینی شهری باید به عنوان یک بحران مدیریتی برخورد کرد. ایران به عنوان شانزدهمین کشور پرجمعیت جهان طی سالهای ۱۳۳۵ - ۱۳۸۰ جمعیتش ۶/۳ برابر افزایش یافته درحالی که این رشد برای جمعیت جهان کمتر از ۳/۲ برابر بوده است. رشد جمعیت شهری کشور طی همین مدت (۴۵ سال) بیش از ۷ برابر بوده است.

شهرنشینی به ویژه بعد از انقلاب صنعتی و قرن نوزدهم با دگرگونی ساختار اقتصادی، اجتماعی سنتی، توزیع نابرابر منابع و تسهیلات و فضای منطقه‌ای توسعه یافته است که با وضع مناسبات نوین اجتماعی، زمینه ساز شکل گیری ساختار از ریخت افتاده‌ای از توسعه بوده‌ایم. زمانی که ساختار کلان در توزیع سرمایه با ایجاد نابرابری برخی از فضاهای منطقه‌ای مثل روستاها و شهرهای کوچک را محروم می‌نماید به خلق پاره‌ای از نظام‌های وابسته به حاشیه‌ای عقب مانده سکونت‌گاههای غیر قانونی و مهاجر دامن می‌زنند.

از این رو در فصل اول به بررسی عوامل کلیدی مفاهیم پایه در زمینه نظریه‌ها و تعاریف حاشیه‌نشینی پرداخته شده است. در فصل دوم به علل و عوامل حاشیه‌نشینی و سامان‌دهی محلات حاشیه‌نشین الگوی استقرار مهاجران در شهرها، علل حاشیه‌نشینی، انواع مناطق حاشیه نشین، اوضاع عمومی مناطق حاشیه نشینی، روشها و تکنیکهای مرتبط با سامان‌دهی محلات حاشیه‌ای بحث شده است. در فصل سوم، به تجارب عملی نحوه ساماندهی محلات حاشیه‌ای در کشورهای مختلف جهان و ایران پرداخته شده است.

در فصل چهارم تحت عنوان حاشیه‌نشینی در سندسج، موانع و فرصت‌های توسعه و گسترش به علل و عوامل حاشیه‌نشینی و پیامدهای آن در سندسج پرداخته شده است.

در نهایت برنامه‌های اجرایی و ضوابط عملیاتی در قالب جمع بندی و نتیجه‌گیری و تدوین راهکارها بیان گردیده است.

پیشگفتار

جهان به سرعت در حال گسترش زندگی شهری است. سرعت رشد شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه بیشتر از کشورهای توسعه یافته است. در ایران نیز شهرنشینی با روندی سریع و شتابان همراه بوده و این رشد شتابان، مسائل و معضلات بسیاری برای شهرهای ایران به دنبال داشته است. در این میان، حاشیه‌نشینی به عنوان آینه تمام نمای مسائل شهری، جایگاه و اهمیت خاصی در تحقیقات اجتماعی دارد.

"حاشیه‌نشینی شهری از ابعاد مختلف زندگی فیزیکی یعنی مسکن ناهنجار، روند نامناسب بعد اجتماعی یعنی فرهنگ، رفتار اجتماعی جدا از جامعه شهری و از بعد اقتصادی با میانگین پایین اشتغال، درآمد و مهارت مشخص تعریف می‌شود".

از سالهای ۱۹۵۰ بحث‌های مرتبط با حاشیه‌نشینی در جهان و به خصوص جهان سوم بصورتی گسترده مطرح شد. پیدایش سکونت گاه‌های نامتعارف در جهان سوم، اولاً پدیده‌ای است که پس از جنگ جهانی دوم در ابعادی خیره کننده و به عنوان مساله‌ای شهری سربرآورده است و ثانياً تمامی جوامع جهان سوم این پدیده را تجربه کرده‌اند و می‌کنند. در این میان برنامه‌ریزی و تهیه طرحهای شهرسازی با نگرش سنتی و کمترین توجه به نیاز این گروهها و نحوه اسکان و اشتغال آنها انجام شده است. از سوی دیگر آمارها و تحلیل‌ها، شهری شدن فقر را به عنوان مسئله‌ای روبه رشد و دارای قدرت بازتولید هر چه بیشتر فقر اقتصادی، کالبدی و فضایی نشان می‌دهد و توجه به آنها را در برنامه‌های آتی توسعه شهری گوشزد می‌کند. پرسش‌های نخستین این کتاب با دید به مباحث مختلف حاشیه‌نشینی و سکونت گاههای نامتعارف شکل گرفت است.

آنچه که در طرح مباحث این کتاب به آن دقت شده است توجه به جنبه‌های مختلف حاشیه‌نشینی شهری علی‌الخصوص حاشیه‌نشینی در شهر سندج، به منظور ارتقاء کمی و کیفی شرایط زیست محیطی به منظور فراهم آوردن محیطی مناسب برای زندگی در چهارچوب ارزشهای فرهنگی و اجتماعی و کالبدیاست. در نهایت با شناخت مشکلات،

رهنمودهایی جهت ارتقا و حل مشکلات محلات حاشیه‌نشین بیان شده است. این نوشتار حاصل یک پژوهش یک ساله است که در قالب یک تیم، شهرساز تدوین شده است.

امید است که این نوشتار راهی باشد جهت ادامه مطالعات بعدی و تعمق و تفکر بیشتر سازمانها و ارگانهای مرتبط و محققین جهت سازماندهی و حل مشکلات این مناطق. شک این نوشتار دارای کاستی‌ها و لغزش‌هایی است. لذا صاحب‌نظران و اندیشمندان این رشته را برای نقد مسیر، جهت باروری این گونه کارها به یاری می‌طلبیم.

فاطمه زارعی (کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری) (sciran.zarei@yahoo.com)

سمیه اهنی (کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای) (somaye.ahani@yahoo.com)

سپیده احمدی (کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری) (ahmadi.sepid@gmail.com)

۱۱	فصل اول: مبانی نظری، چارچوب مفاهیم پایه
۱۲	۱-۱- بیان مساله
۱۳	۱-۲- نظریه شهرنشینی
۱۴	۱-۲-۱- نظریه پخش
۱۴	۱-۲-۲- نظریه پایگاه نظامی و دفاعی
۱۴	۱-۲-۳- نظریه اقتصادی شهر به عنوان بازار.
۱۵	۱-۳- نظریات حاشیه‌نشینی
۱۹	۱-۴- تعاریف و مفاهیم عمده
۱۹	۱-۴-۱- تعاریف حاشیه‌نشینی
۲۶	۱-۵- ریشه‌یابی علل ظهور توسعه حاشیه‌ای در شهرها
۲۶	۱-۵-۱- دلیل ظهور توسعه حاشیه‌ای
۳۰	۱-۵-۲- نحوه شکل‌گیری محلات حاشیه‌نشین
۳۴	۱-۶- محدوده قانونی
۳۷	فصل دوم: علل و عوامل حاشیه‌نشینی و سامان‌دهی محلات حاشیه‌نشین
۳۸	۱-۲- الگوی استقرار مهاجران در شهرها
۴۰	۱-۲-۲- علل حاشیه‌نشینی
۴۵	۱-۲-۳- انواع مناطق حاشیه‌نشین
۴۵	۱-۲-۴- اوضاع عمومی مناطق حاشیه‌نشین
۴۵	۱-۲-۴-۱- سیمای نامطلوب
۴۶	۱-۲-۴-۲- پایین بودن سطح بهداشت عمومی و سلامتی
۴۷	۱-۲-۴-۳- فقدان شغل رسمی و درآمد کافی
۴۸	۱-۲-۴-۴- وجود خرده فرهنگهای خاص مناطق کوچک
۴۹	۱-۲-۴-۵- تراکم جمعیت
۵۰	۱-۲-۴-۶- فقدان یا کم بودن امکانات آموزشی و رفاهی و پایین بودن سطح سواد و تحصیلات
۵۱	۱-۲-۵- منبع و مرکز انحرافات و کجرویهای اجتماعی
۵۱	۱-۲-۶- روشها و تکنیکهای مرتبط با سامان‌دهی محلات حاشیه‌ای
۶۱	فصل سوم: تجارب عملی نحوه ساماندهی محلات حاشیه‌ای در کشورهای جهان و ایران
۶۲	۱-۳- حاشیه‌نشینی در جهان
۶۵	۱-۳-۱- آمریکا
۶۶	۱-۳-۲- کانادا
۶۶	۱-۳-۳- آلمان غربی
۶۸	۱-۳-۴- اسپانیا
۶۸	۱-۳-۵- گلاسکو

۶۸	۳-۱-۶- هنگ کنگ
۶۹	۳-۲- حاشیه نشینی در ایران
۷۲	۳-۳- شیوه مواجهه با حاشیه نشینی در ایران
۷۵	فصل چهارم: حاشیه‌نشینی در سنندج، موانع و فرصت‌های توسعه و گسترش شهر
۷۶	۴-۱- شهر سنندج
۷۷	۴-۲- سابقه شکل‌گیری حاشیه نشینی در سنندج
۷۸	۴-۳- توسعه تاریخی تمرکز کالبدی فقر در شهر سنندج
۷۹	۴-۴- سکونت‌گاههای نابسامان در شهر سنندج
۸۱	۴-۵- مساحت و جمعیت گونه‌های مختلف اسکان در سنندج
۸۲	۴-۶- علل شکل‌گیری اسکان غیر رسمی در سنندج
۸۳	۴-۷- ویژگیهای مشترک محلات حاشیه‌ای شهر سنندج
۸۳	۴-۸- مالکیت اراضی محلات حاشیه نشین
۸۵	۴-۹- مسیرهای توسعه حاشیه نشینی در سنندج
۸۶	۴-۱۰- مسیرهای توسعه آبی حاشیه نشینی در سنندج
۸۸	۴-۱۱- تاثیر عوامل جغرافیایی بر محورهای حاشیه‌نشینی شهر سنندج
۹۰	۴-۱۲- پیامدهای حاشیه نشینی در سنندج
۹۰	۴-۱۲-۱- پیامدهای فیزیکی
۹۱	۴-۱۲-۲- پیامدهای اجتماعی و فرهنگی
۹۲	۴-۱۲-۳- پیامدهای اقتصادی
۹۳	۴-۱۲-۴- پیامدهای زیست‌محیطی
۹۴	۴-۱۳- علل مهاجرت روستاییان به شهر سنندج
۹۴	۴-۱۳-۱- کسب درآمد بیشتر از طریق کارهای کاذب و آسان
۹۵	۴-۱۳-۲- کمبود مراکز آموزشی در سطح روستا
۹۵	۴-۱۳-۳- کمبود مراکز بهداشتی و درمانی در سطح روستا
۹۵	۴-۱۳-۴- استخوان‌خوار خود یا یکی از افراد خانواده روستایی در ادارات دولتی و شرکتها
۹۵	۴-۱۳-۵- وجود رنگ و روی فریبنده در شهر
۹۶	۴-۱۳-۶- کوچک شدن زمینهای کشاورزی به علت افزایش جمعیت
۹۶	۴-۱۳-۷- داشتن ماشینهای مسافری و باربری
۹۶	۴-۱۴- امکانات، موانع، محدودیت‌ها، توسعه و گسترش شهر سنندج
۹۶	۴-۱۴-۱- امکانات توسعه و گسترش سنندج
۹۸	۴-۱۴-۲- محدودیت‌های توسعه
۱۰۷	فصل پنجم: جمع‌بندی
۱۰۸	۵-۱- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۱۹	فهرست منابع